

переважає часом роль сім'ї [5]. Свого часу М. О. Бердяєв писав, що авторитарно налаштована молодь ніяких авторитетів над собою не визнає – вона себе усвідомлює носієм авторитету [6]. Наскільки це небезпечно, можна зрозуміти, згадавши відому істину: молодь – це майбутнє будь-якої країни. Запобігти ймовірному становленню “суспільства ризику”, на думку відомого російського філософа, можна лише проводячи виважену молодіжну політику.

Отже, дитяча і молодіжна субкультури потребують, як і культура в цілому, регулювання з боку держави, адже вони є потужним соціально-психологічним ресурсом освіти, духовного і культурного розвитку суспільства.

Література

1. *Звіняцьковський В.* Навіщо потрібна приватна школа? [Електронний ресурс] / Володимир Звіняцьковський. – Режим доступу: <http://www.gazeta-utrom.com.ua/>
2. *Варій М. Й.* Соціальна психіка нації: наукова монографія / М. Й. Варій. – Львів: Сполом, 2002. – 184 с.
3. *Кравченко А. И.* Социология: Общий курс: учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – М.: ПЕРСЭ; Логос, 2002. – 271 с.
4. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 300 с.
5. *Селецька Т. В.* Молодіжна субкультура: вплив на формування особистості / Т. В. Селецька, Т. О. Сливінська, С. І. Небот, Т. І. Пштимулт // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 12. – С. 58–66.
6. *Бердяев Н. А.* О фанатизме, ортодоксии и истине (Русские записки. 1. Париж–Шанхай, 1937) / Н. А. Бердяев // Человек. – 1997. – № 3. – С. 67–65.

© Сіткар В. І.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОСНОВА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

Т. В. Скворцова, м. Севастополь

Здійснено спробу аналізу рівня соціального інтелекту підлітків. Зроблено висновок, що соціалізація підлітків залежить від рівня їхнього соціального інтелекту.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальний потенціал, міжособова взаємодія, соціальний інтелект, комунікативна компетентність, біопсихічна адаптація, когнітивна компетентність.

Предпринята попытка анализа уровня социального интеллекта подростков. Сделан вывод, что социализация подростков зависит от уровня их социального интеллекта.

Ключевые слова: интеллект, интеллектуальный потенциал, межличностное взаимодействие, социальный интеллект, коммуникативная компетентность, биопсихическая адаптация, когнитивная компетентность.

The author made an attempt to analyze the level of social intelligence of adolescents. It is concluded that the socialization of adolescents depends on their level of social intelligence.

Key words: intellect, intellectual capacity, interpersonal communication, social intelligence, communicative competence, bio-psyche adaptation, cognitive competence.

Проблема. Сучасне суспільство висуває високі вимоги до людини: ефективною, успішною у своїй професійній діяльності вважають адаптовану до зовнішніх, соціальних реалій особистість з високим інтелектуальним потенціалом і нестандартним підходом до розв'язання різного роду питань, що здатна розуміти людей і взаємодіяти з ними, прогнозувати їхню поведінку й забезпечувати адекватне пристосування в міжособових взаємодіях. У цьому контексті великого значення набуває науково-практичне розв'язання проблеми виявлення, розвитку й реалізації не так загального інтелектуального потенціалу, як соціального інтелекту дітей і молоді. Вирішення цього завдання потребує тривалого часу і концентрації значних зусиль фахівців різного профілю – педагогів, психологів, філософів, соціологів.

Мета статті: провести аналіз рівня соціального інтелекту сучасних підлітків; довести, що ефективність соціалізації підлітків залежить від рівня їхнього соціального інтелекту.

Психічні особливості особистості розглядають у психології не як наслідок спонтанного процесу розгортання спадкоємних програм розвитку, а як результат формування психіки людини в певних культурних, соціальних, історичних умовах. Це переконливо довели дослідження багатьох психологів, зокрема Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова.

Інтелект – це певний рівень розвитку розумової діяльності особистості, що забезпечує можливість здобувати нові знання й ефективно використовувати їх у своїй життєдіяльності, здатність до здійснення пізнання й ефективного вирішення проблем, зокрема при переході на новий, вищий рівень життєвих завдань. Інтелект – відносно стійка структура розумових здатностей індивіда [1].

Існує, утім, ряд принципово відмінних тлумачень інтелекту [2–4].

1. У *структурно-генетичному* підході Ж. Піаже [5] інтелект є вищим способом урівноваженості суб'єкта і середовища та характеризується універсальністю.

2. З *когнітивістських* позицій інтелект являє собою набір когнітивних операцій.

3. У *факторно-аналітичному* підході на підставі безлічі тестових показників відшуковуються стійкі фактори інтелекту (Ч. Спірмен, Л. Терстоун, Х. Айзенк, С. Барт, Д. Векслер). Виділяють загальний інтелект як універсальну психічну здатність, в основі якої може лежати генетично зумовлена властивість нервової системи переробляти інформацію з певною швидкістю й точністю, як адаптивну здатність психіки щодо навколишнього світу.

Основними критеріями оцінювання інтелекту є глибина, узагальненість і рухливість знань, володіння способами кодування, декодування, інтеграції й генералізації почуттєвого досвіду на рівні уявлень і понять. Особлива роль належить спостережливості, розумовим операціям – абстрагуванню, узагальненню й порівнянню, що створюють внутрішні умови для об'єднання різноманітної інформації про світ речей і явищ у єдину систему поглядів. Ці погляди визначають моральну позицію особистості, яка сприяє формуванню її спрямованості, здібностей і характеру [6].

У західній психології особливо поширилося розуміння інтелекту як біопсихічної адаптації до обставин життя, як здатності справлятися з відповідними завданнями, ефективно долучатися до соціокультурного життя, успішно пристосовуватися. Таке прагматичне трактування інтелекту тісно пов'язане з розумінням соціального інтелекту як здатності правильно судити про людей, прогнозувати їхню поведінку й забезпечувати адекватне пристосування в міжособових взаємодіях [5; 6].

Соціальний інтелект – порівняно нове поняття в соціальній психології, яке перебуває в процесі розвитку, уточнення, верифікації як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Вивченню проблеми соціального інтелекту присвячено праці Дж. Гілфорда, Н. Кентора, Г. Оллпорта, М. Саллівена, Е. Торндайка, Р. Штернберга, які тлумачать цей феномен як здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними, тобто насамперед як когнітивну компетентність особистості. Вітчизняні вчені, зокрема М. О. Амінов, М. В. Молоканов, М. І. Бобнева, Ю. М. Смельянов, А. А. Кідрон, А. Л. Южанінова, у своїх дослідженнях торкаються проблеми соціального інтелекту теж переважно в аспекті комунікативної компетентності [4]. Операціональний підхід до проблеми соціального інтелекту розробляє Н. А. Кудрявцева, комплек-

сний – В. М. Куніцина. На думку останньої, соціальний інтелект можна тлумачити як глобальну здатність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції.

Поняття “соціальний інтелект” уперше використав у 1920 р. Е. Торндайк, позначивши ним далекоглядність у міжособових відносинах і дорівнявши його до мудрості в людських стосунках. За Торндайком, існує три види інтелекту:

- 1) абстрактний інтелект як здатність розуміти абстрактні вербальні і математичні символи та виконувати з ними певні дії;
- 2) конкретний інтелект як здатність розуміти речі і предмети матеріального світу та робити з ними певні дії;
- 3) соціальний інтелект як здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними [4].

Дослідник стверджує, що соціальний інтелект існує окремо від звичайного інтелекту.

Г. Оллпорт, вивчаючи взаємодію людей, виділив набір якостей, які дають змогу краще розуміти інших; соціальний інтелект він розглядав як окрему, особливу здатність роботи правильні висновки про людей, прогнозувати їхню поведінку й адекватно пристосовуватися в міжособових взаємодіях [6].

Дж. Гілфорд і М. Саллівен для дослідження соціального інтелекту розробили спеціальний тест, який з часу його створення широко використовується в конкретних дослідженнях [там само]. Гілфорд визначає соціальний інтелект як самостійну групу основних ментальних здібностей на протигагу здібностям академічного, або формального, інтелекту. Сферою соціального інтелекту, на думку дослідника, є знання, сприйняття думок, бажань, почуттів, настроїв інших людей і себе. Цей аспект вимірюється тестами на соціальну перцептивність.

Пристаупаючи до дослідження, спрямованого на виявлення рівня соціального інтелекту й пов’язаних із цим критерієм аспектів, ми розглянули різні періодизації психічного розвитку особистості. Було вирішено провести дослідження в групі підлітків, тому що саме в підлітковому віці відбувається становлення соціального інтелекту. Для цієї вікової групи характерне формування таких психічних новоутворень, як особистісна та інтелектуальна рефлексія.

Особистісна рефлексія в дітей 9–12 років пов’язана з тим, що саме в цьому віці формується прагнення мати на все свій власний погляд: починають складатися судження про власну соціальну значимість, самооцінка, яка є важливим компонентом у структурі соціального інтелекту.

Пілотне дослідження рівня соціального інтелекту в групі дітей середнього віку проводилося на базі загальноосвітньої школи № 30 м. Севастополя в період з листопада 2007 р. по квітень 2008 р. У ньому брали участь підлітки 11-12 років (усього 27 осіб, з них 14 дівчат і 13 хлопців). Відбір учасників спеціально не проводився. Для дослідження було обрано середньостатистичний клас у паралелі. Школа № 30 є звичайною школою, заняття в якій проводяться за затвердженими Міністерством освіти і науки України програмами. Через те що більшість шкіл України працюють саме за такими програмами, було зроблене припущення, що за результатами дослідження можна буде зробити висновок про особливості розвитку соціального інтелекту даної вікової категорії. Так само було зроблено спробу простежити, як впливає на його рівень гендерний фактор.

Для визначення рівня соціального інтелекту було використано методику Дж. Гілфорда, адаптовану до наших соціокультурних умов О. С. Альошиною-Михайловою. Методика складається з 4-х субтестів: 3 складено на основі невербального стимульного матеріалу і 1 – на основі вербального. Субтести діагностують 4 здатності в структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворень, результатів поведінки. Методика розрахована на будь-який віковий діапазон, починаючи з 9-ти років. Стимульний матеріал являє собою набір з 4-х тестових зошитів. Кожний тест містить 12-15 завдань. Час проведення субтестів обмежений.

1-й субтест “Історія із завершенням” допомагає з’ясувати, якою мірою людина здатна передбачити наслідки поведінки й зробити прогноз на основі невербальних реакцій. Передбачається знання нормативних рольових зразків поведінки. Час виконання – 6 хвилин.

2-й субтест “Групи експресії” оцінює чутливість до невербальних проявів станів. Час виконання – 7 хвилин.

3-й субтест “Вербальна експресія” оцінює чутливість у відтінках людських стосунків; правильність розуміння того, що люди говорять одне одному в певних ситуаціях; рольову пластичність. Час виконання – 5 хвилин.

4-й субтест “Історія з доповненнями” є найінформативнішим. Він оцінює здатність до розпізнавання міжособових стосунків у динаміці, логіці розвитку, допомагає визначити, якою мірою людина здатна використовувати логічні умовиводи для прогнозування поведінки на основі неповних даних. Час виконання – 10 хвилин.

Результати діагностики соціального інтелекту за методикою Дж. Гілфорда, було ретельно проаналізовано, а відтак виявлено рівні розвитку соціального інтелекту учасників експерименту (табл. 1).

У результаті дослідження прогностичних здібностей за 1-м субтестом визначено, що з 27 підлітків 1 особа (2 % опитаних) має низький рівень, 7 осіб (30 %) мають рівень нижче середнього, 18 осіб (66 %) – середній і тільки 1 особа (2 %) показала результат вищий від середнього. За 2-м субтестом у результаті дослідження соціальної чутливості (її невербальних проявів) виявлено: низький рівень не показав ніхто, рівень нижче середнього продемонстрували 9 осіб (33 % опитаних), середній рівень – 18 осіб (67 %). Завдяки 3-му субтесту було досліджено когнітивне розуміння ситуації: 2 особи (7 % опитаних) мають низький рівень, 11 осіб (41 %) – рівень нижче середнього, 14 осіб (52 %) – середній рівень. З огляду на результати 4-го субтесту – дослідження оцінки динаміки міжособових стосунків – низький рівень має 1 особа (4 % опитаних), нижче середнього й середній рівні – по 13 осіб (48 %).

Таблиця 1

Аналіз результатів за методикою діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда

Субтести	Рівневі показники (у %)			
	низькі	нижчі від середніх (середньослабкі)	середні (середньовибіркова норма)	вищі від середніх
1-й субтест	2	30	66	2
2-й субтест	0	33	67	0
3-й субтест	7	41	52	0
4-й субтест	4	48	48	0

Отже, в досліджуваній віковій категорії розвиток соціального інтелекту перебуває на середньому, нижчому від середнього і низькому рівнях. Найнижчі результати отримано за тестами когнітивного розуміння ситуації і здатності до розпізнавання міжособових взаємовідносин у динаміці. Недостатня чутливість до відтінків людських стосунків, неправильне розуміння мовлення опонента, нездатність до побудови логічних умовиводів, щоб спрогнозувати його поведінку, призводять зазвичай до непорозуміння і, як наслідок, до порушення у взаєминах.

У контексті порушеної нами проблеми було зроблено спробу з'ясувати, які акценти в отриманих результатах розставить *гендерний чинник* (табл. 2). Група дівчат, як уже зазначалося вище, складалася з 14 осіб.

Таблиця 2

Аналіз рівневих показників дівчат за методикою діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда

Субтести	Рівневі показники (<i>y</i> %)			
	низькі	нижчі від середніх (середньослабкі)	середні (середньовибіркова норма)	вищі від середніх
1-й субтест	0	29	64	7
2-й субтест	0	21	79	0
3-й субтест	0	36	64	0
4-й субтест	7	43	50	0

У результаті дослідження прогностичних здібностей за 1-м субтестом виявлено: з 14 дівчат-підлітків жодна не має низький рівень; у 4-х осіб (29 % опитаних) рівень нижчий від середнього, у 9 осіб (64 %) – середній, в 1 особи (7 %) – вищий від середнього. За 2-м субтестом (дослідження соціальної чутливості – її невербальних проявів) низький рівень, так само як і вищий від середнього, не показав ніхто; нижчий від середнього рівень продемонстрували 3 особи (21 %), середній рівень – 11 осіб (79 %). За результатами 3-го субтесту (дослідження когнітивного розуміння ситуації) виявилося, що низький і вищий від середнього рівні не має жодна учасниця; 5 осіб (36 %) мають рівень нижчий від середнього, середній рівень – у 9 осіб (64 %). За 4-м субтестом у результаті дослідження оцінки динаміки міжособових стосунків визначено: низький рівень – в 1 особи (7 % опитаних); рівень, нижчий від середнього – у 6 осіб (43 %); середній рівень – у 9 (50 %). Найнижчі показники дівчата мають тестом розпізнання взаємовідносин у динаміці, тобто йдеться про їхню неготовність логічно розраховувати можливі варіанти поведінки інших людей.

Відтак ми проаналізували рівень розвитку соціального інтелекту у хлопців (табл. 3). За 1-м субтестом у результаті дослідження прогностичних здатностей виявлено, що з 13 підлітків тільки 1 особа (7 % опитаних) має низький рівень, 3 особи (21 %) – нижчий від середнього, 9 (64 %) – середній. За 2-м субтестом у результаті дослідження соціальної чутливості (її невербальних проявів) низький рівень не показав ніхто, нижчий від середнього рівень продемонстрували 6 осіб (46%), середній рівень – 7 (54 %). За 3-м субтестом у результаті дослідження когнітивного розуміння ситуації ми з'ясували, що 2 особи (15 %) мають низький рівень; 9 осіб (70 %) – рівень, нижчий від середнього; середній рівень у 2 осіб (15 %). За 4-м субтестом у результаті дослідження оцінки динаміки міжособових стосунків виявлено: рівень, нижчий від середнього, мають 7 осіб (54 %); середній рівень – 6 (46 %). Результати, вищі від середнього, і низький рівень у групі не показав ніхто.

Таблиця 3

Аналіз рівневих показників хлопців за методикою діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда

Субтести	Рівневі показники (<i>y</i> %)			
	низькі	нижчі від середніх (середньослабкі)	середні (середньовибіркова норма)	вищі від середніх
1-й субтест	7	21	64	0
2-й субтест	0	46	54	0
3-й субтест	15	70	15	0
4-й субтест	0	54	46	0

Як бачимо, хлопці порівняно з дівчатами мають дещо нижчі рівневі показники соціального інтелекту. Найбільш слабкими вони виявилися за тестом прогнозування поведінки на основі невербальних реакцій. Ще нижчі результати отримано при оцінюванні чутливості хлопців до відтінків людських відносин і розуміння того, що люди говорять одне одному.

Отже, гендерний чинник щодо нашої вибірки випробуваних має певні особливості вияву: дівчата більш чутливі до розуміння невербальних проявів, краще сприймають відтінки мови, мають більш виражену рольову пластичність, але менш здатні до побудови логічних умовиводів; хлопцям дещо складніше передбачати наслідки поведінки, спираючись на невербальні реакції; у них меншою мірою виражена чуттєвість до відтінків людських відносин, слабше розвинута рольова пластичність.

Утім, спираючись на стандартні значення, запропоновані для обробки даних Дж. Гілфордом, ми не отримуємо значимих відмінностей, і картина нашого дослідження виглядає так, начебто гендерний чинник мало впливає на рівень соціального інтелекту в підлітковому віці. Але якщо розглянути “сирі” дані, то стане зрозуміло, що відмінності все-таки існують (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння середніх рівневих показників розвитку соціального інтелекту підлітків на основі необроблених (“сирих”) даних

Шифр випробуваних	1-й субтест	2-й субтест	3-й субтест	4-й субтест	Сума балів	Стандарти значення
порівняльний груповий показник хлопців	5,69	5,69	4,23	3,92	19,54	2 2,07
порівняльний груповий показник дівчат	6,43	4,14	6,29	3,86	22,71	2 1,92

Припускаємо, що, можливо, у цьому випадку слід спиратися саме на “сирі” дані, тому що стандартні значення мають занадто широкий спектр і нівелюють картину дослідження. А можливо, щоб зробити більш точні узагальнення, має сенс переглянути стандартні значення.

Висновки. Результати проведеного нами пілотного дослідження показали, що рівень соціального інтелекту в підлітковому віці в основному нижчий від середнього. А це говорить про порушення в міжособовій взаємодії підлітків і, як наслідок, їхню слабку соціалізацію в суспільстві. Вплив гендерного чинника можна простежити тільки за “сирими” даними та при порівнянні рівневих показників у відсотковому співвідношенні; у стандартних значеннях таких відмінностей не зафіксовано.

Робити всеохопні висновки й однозначно щось стверджувати на основі пілотного дослідження невеликої групи було б некоректно. Вважаємо, що з огляду на актуальність порушеної проблеми дослідження в цьому напрямку слід продовжити. Для отримання більш точних даних було б доцільно збільшити кількість випробуваних і, можливо, переглянути стандартні значення, запропоновані Дж. Гілфордом, оскільки, актуальні майже сто років тому, сьогодні вони можуть бути застарілими і не давати точної картини дослідження.

Література

1. Ушаков Д. В. Интеллект : структурно-динамическая теория / Д. В. Ушаков. – М. : ИП РАН, 2003. – 216 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 39–55.
3. Калина Н. Ф. Диагностика социального интеллекта личности / Н. Ф. Калина // Журнал практикующего психолога. – 1999. – № 15. – С. 159–178.
4. Межличностное общение / под ред. В. Н. Куницыной, Н. А. Казариновой, В. М. Погольши. – СПб. : Питер, 2002. – 409 с.
5. Пиаже Ж. Теория, эксперименты, дискуссии / Ж. Пиаже; под ред. Л. Ф. Обуховой, Г. В. Бурменской. – М. : Гардарики, 2001. – 260 с.
6. Практический интеллект / Р. Дж. Штернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Чедланд и др. – СПб. : Питер, 2002. – 328 с.

© Скворцова Т. В.